

УДК 93/94:929 Хобсбаум Е.;
930 Хобсбаум Е.

Др Гордана КРИВОКАПИЋ ЈОВИЋ
Александар СТОЈАНОВИЋ

ЕРИК ХОБСБАУМ (1917–2012)*

АПСТРАКТ: Ерик Хобсбаум (Eric J. Hobsbawm), један од најзначајнијих и најутицајнијих историчара 20. века преминуо је 1. октобра 2012. године. Циљ овог текста је да подсети на његово величанствено научно дело и да укаже на начине на које је Хобсбаум промишљао о великим идеологијама: комунизму, фашизму и национализму, као и о феноменима друштвене функције прошлости и модернизације. На тај начин својим скромним доприносом одајемо пошту једном од највећих интелектуалаца 20. века.

Кључне речи: Хобсбаум, историографија, фашизам, комунизам, национализам, модернизација

Између фашизма и комунизма

Као ретко који савремени проучавалац фашизма, нацизма и комунизма, великих идеологија 20. века, Ерик Хобсбаум дошао је у директни контакт са њима још у раној младости. У годинама адолесценције гледао је из првих редова марширање нацистичких милиција и прогоне идеолошких неистомислљеника у Берлину, из кога је, због свог јеврејског порекла, морао да бежи 1933. године. Са друге стране, још од позног дечаштва, Хобсбаум је неговао левичарска политичка уверења: са непуних 14 година учланио се у *Sozialistischer Schülerbund* (Удружење ученика социјалиста), а 1936. и у Комунистичку партију. Иако је до краја живота остао веран својим политичким ставовима из младости, за Хобсбаума се не може рећи да је био идеолошки острашћен или заслепљен аутор.¹ Увек иступајући као слободни интелектуалац, он је често

* Рад је резултат рада на пројектима: *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (№ 47019) и *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници* (№ 47027), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Хобсбаум је у годинама академске зрелости значајно испаштао због својих

умео да упути и оштре критике на рачун комунистичких режима, а посебно Совјетског Савеза: међу првима је академски указао на Стаљинову инструментализацију антифашизмом у грађанском рату у Шпанији² и јавно осудио совјетску интервенцију у Мађарској 1956. године.³

Његов истраживачки метод и научни приступ материји подразумевали су испитивање класних односа (поготово у његовим монументалним синтезама о историји 19. века), али углавном нису били оптерећени дијалектичким материјализмом нити одређеним идеолошким епитетима и формулацијама које често срећемо код социјалистичких историчара. То је, уз Хобсбаумову огромну ерудицију и изузетан интелект, омогућило да један изопштени, полуексцентрични млади историчар са половине 20. века постане вероватно најпознатији и најпопуларнији светски историчар крајем тог века.

Хобсбаум о радничкој класи, комунизму и револуцији

Истраживачка област у којој се Ерик Хобсбаум својевремено значајно истакао у односу на своје колеге била је историја европског континента у раздобљу 1875–1914. године, коју је он зналачки и веома иновативно приказао у својој синтези *Доба царства*.⁴ Овај период карактерисала је интензивна динамика исто-

---

уверења, јер је у конзервативној и антикомунистичкој хладноратовској Британији био изопштаван из научне заједнице. Његово унапређење на King's College-у (Cambridge) годинама је било стопирано због његовог чланства у Комунистичкој партији. Како је сам изјавио у једном интервјуу, радило се о блажој верзији макартизма: „нисте добијали унапређење 10 година, али вас нико није избацивао“ (Neil Ascherson, „Profile: The age of Hobsbawm“, *The Independent on Sunday*, 2 October 1994). Да је до самог краја живота остао доследан у својим политичким уверењима сведочи и његова књига *How to Change the World: Reflections on Marx and Marxism 1840–2011* (Yale University Press, 2012).

- 2 Eric Hobsbawm, „Intellectuals and the Spanish Civil War“, lecture given in Segovia, September 23rd 2006 (аудио-запис једносатног предавања доступан је у целини на адреси: <http://www.hayfestival.com/p-1658-eric-hobsbawm.aspx?skinid=16> /посећено 27. септембра 2013. године/).
- 3 Хобсбаум се током студија истакао у марксистичким удружењима студената. Када су његове колеге напуштале Комунистичку партију након пакта Рибентроп–Молотов или совјетске интервенције у Мађарској, Хобсбаум је одбијао да их следи, упућујући, међутим, јавни протест када се није слагао са политиком комунистичких режима. Упитан, много година касније, зашто није иступио из партије у наведеним околностима, одговорио је да „не жели да се нађе у извесном друштву“, мислећи на бивше комунисте. Као што је и сам истакао, његова лојалност није била према партији, него према нечему много емотивнијем: „према сну о општем ослобођењу“ (Neil Ascherson, „Profile: The age of Hobsbawm“, *The Independent on Sunday*, October 2nd 1994).
- 4 Eric Hobsbawm, *The Age of Empire: 1875–1914*, London, 1987. Сви цитати ове књиге односе се на њено реиздање из 2010. године (Eric Hobsbawm, *The Age*

ријских и друштвених процеса, од којих ће неки имати велики утицај на историју 20. века, а неки још увек делимично утичу на друштвене и политичке процесе у свету. Један од најзначајнијих процеса из овог раздобља било је ширење класне свести међу европским радништвом у последњим деценијама 19. века и почетак његовог озбиљног политичког организовања. Оно је омогућило стварање алтернативе либерално-капиталистичком економског систему, постајући главна база подршке за различите социјалистичке (социјал-демократске, радничке) политичке партије широм Европе, и посебно, са ширењем доктрине марксизма, база будуће „светске револуције“. Описујући радничку класу Старог континента у другој половини 19. века, Хобсбаум је истицао велику хетерогеност која ју је првобитно одликовала, што је ономогућавало реализацију неких основних политичких циљева који су несумњиво били заједнички свим радницима. Према његовим речима, на буђење и политичко организовање радништва утицао је Карл Маркс, више него иједан други левичарски теоретичар. Маркс је био тај који је радништву указао на три ствари: да се положај и права радника унутар постојећег система неће мењати у њихову корист, да се друштво вероватно неће променити набоље следећи развојни пут капитализма, те да је управо радничка класа (организована у класне политичке организације) она која треба да донесе политичку промену система, створи и изгради нову и светлију реалност.⁵ Револуционарној компоненти комунизма почетком 20. века Хобсбаум је посветио много пажње, детаљно излажући податке о чланству у радничким партијама и организацијама, али и осврћући се на чињеницу да су на Западу чак и многи водећи идеолози левице, попут Розе Луксембург и Александра Лвовича Парвуса били „увезени“ из царске Русије. Нека од политичких уверења Ерика Хобсбаума ипак се могу приметити у његовим радовима, управо у одељцима посвећеним царској Русији и Октобарској револуцији. Према Хобсбауму, „ако је постојала нека држава у којој је револуција била не само пожељна, већ и неминовна, то је било руско царство“.⁶ „Гигантско, гломазно и неефикасно, економски и технолошки назадно, насељено са 126 милиона становника (1896. године) од којих је 80% било сељака а 1% наследног племства, оно се сваком образованом Европљанину већ крајем 19. века сигурно чинило као праисторијска, бирократизована аутократија.“⁷ Иако је сматрао да Октобарска

---

of Empire: 1875–1914, Orion books, 2010).

5 Eric Hobsbawm, *The Age of Empire: 1875–1914*, Orion books, 2010, str. 192.

6 Исто, стр. 411.

7 Исто. Позивајући се на своје ставове из наведе књиге у *Добу екстрема*, Хобсбаум је још једном истакао снагу свог уверења: „Царска Русија је била зрела за револуцију, дебело ју је заслужила, и заиста би онакву револуцију која би збацила царизам, прихватио сваки разумни посматрач светске сцене од 1870-их година“ (E. Hobsbaum, *Doba extrema: Istorija Kratkog dvadesetog*

револуција по свом значају превазилази и велику Француску револуцију, са чиме се највећи број историчара и политиколога вероватно не би сложио, Хобсбаум је ипак признавао да је руска револуција „дете рата“ (Првог светског рата), без кога би било тешко покренути промену старог система. Анализирајући тешке околности са којима су большевици били суочени у настојањима да задрже власт, Хобсбаум је оценио да је „револуција преживела“ због унутрашње дисциплине и организованости Комунистичке партије на челу са Лењином, која је у општем хаосу „била једина влада кадра и вољна да одржи Русију на окупу као државу“ (чиме је стекла подршку конзервативних патриота попут официра и дела чиновништва), као и да је један од кључних елемената опстанка била одлука о подели земље сељацима.⁸ Практично све европске револуције које су уследиле (као и неке које су се одиграле изван Старог континента) преузимале су нешто од большевичких револуционарних метода, у чему се, између осталог, и огледа велики историјски значај Октобарске револуције. Светска револуција, о којој су совјевремено снивали и Лењин и Стаљин, као и неки од њихових идеолошких узора, ипак се никада није остварила. Као што је и сам Хобсбаум истакао, „на крају су државни интереси Совјетског Савеза превладали над светскореволуционарним интересима Комунистичке интернационале, коју је Стаљин свео на инструмент совјетске државне политике, под строгим контролом совјетске Комунистичке партије“.⁹ Хобсбаум, који је у светској револуцији и учењу марксизма уопште видео „сан о општем ослобођењу“, није имао оправдања за Стаљинову политику, нити пре нити после Другог светског рата, те су његова дела посвећена историји 20. века пуна критике према Јосипу Џугашвилију и режиму „гвоздене завесе“.

Хобсбаум о међуратној десници, фашизму и њиховом међусобном односу

Истраживање фашизма, а посебно дефинисање овог појма и карактерологија политичких идеја и покрета њему сродних одувек су били велики научни изазов. У фокусу истраживања фашизма у новијој историографији и политикологији последњих двадесет до тридесет година налази се формулисање тзв. „фашистичког минимума“, тј. скупа минималних услова који нека идеологија или политички покрет треба да испуне да би се могли окарактерисати

---

veka 1914–1991, Beograd: Dereta, 2004, str. 49).

8 E. Hobsbaum, *Doba extrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, Beograd: Dereta, 2004, str. 54.

9 Исто, стр. 59.

као фашистички.¹⁰ Насупрот општим тенденцијама у науци, Хобсбаум је, уз ретке врхунске познаваоце историје идеологија, попут Стенлија Пејна (Stanley G. Payne),¹¹ улагао напор у дубље и детаљније познавање великог броја десничарских политичких покрета, указујући на велике разлике које су постојале међу њима, али превасходно на разлике између њих и фашистичког покрета у Италији и нацистичког у Немачкој. Хобсбаумови закључци изложени у поглављу „Пад либерализма“ (*Doba extrema*, стр. 87–111) настали су као плод вишедеценијског истраживања међуратне политичке и друштвене мисли, и представљају једно од врхунских достигнућа у анализи међуратне деснице. Истичући да је у практично целом свету либерализам био у опадању у тзв. „добу катастрофа“, а посебно у условима велике депресије и успостављања нацистичког режима у Немачкој, Хобсбаум се подробно позабавио различитим антилибералним алтернативама које су долазиле са десне стране политичког спектра. Истакао је постојање три основна типа десничарских, антилибералних покрета који су деловали између два светска рата: старе ауторитарце и конзервативце, покрете тзв. „органске државне идеје“ и оне (ретке) покрете „који се истински могу назвати фашистичким“.¹² Међу „старе ауторитарце и конзервативце“ Хобсбаум је уврстио политичке личности и покрете са претежно национално-конзервативним идеолошким усмерењем, који су, из страха од комунистичке револуције, могли да се нађу у савезу са правим фашизмом. Такви су били адмирал Хорти, маршал Манерхајм (вођа антикомунистичких снага у Финској), маршал Пилсудски, генерал Франсиско Франко у Шпанији и краљ Александар Карађорђевић у Југославији. Другу лозу међуратне европске деснице чинили су покрети везани тзв. „органском политичком филозофијом“, тј. ултраконзервативним идејама о васпостављању феудалног или сталешког друштвеног поретка. Иза ове идеологије стајала је имагинарна носталгија за средњим веком, у коме је постојала јасна класна хијерархија која

10 Око дефинисања фашистичког минимума, који је у науку увео Ернст Холте, већ деценијама се води академска расправа. Тренутно су у јавности најприсутнији ставови Роџера Грифина о „палингенетичкој“ тј. „палингенеричкој“ природи фашизма објављени у књизи: *Fascism* (Oxford University Press, 1995). За увид у савремене научне тенденције у проучавању фашизма видети: Constantin Iordachi (editor), *Comparative fascist studies: New perspectives*, Routledge, Taylor and Francis group, London–New York, 2010.

11 Стенли Пејн, професор Универзитета Висконсин, током своје академске каријере дуге готово пола века објавио је већи број радова и монографија посвећених фашизму и десници, а сматра се водећим истраживачем грађанског рата у Шпанији и посебно режима Франсиска Франка. Компаративну анализу европске међуратне деснице и фашизма објавио је у: *Fascism: Comparison and Definition* (University of Wisconsin Press, 1980) и *A History of Fascism* (Routledge, 1996). Пејн је један од највећих критичара палингенетичке теорије фашизма.

12 E. Hobsbaum, *Doba extrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, стр. 90–92.

је спречавала појаву класне борбе. Политички покрети ове врсте тражили су своје идеолошке корене у првој генерацији критичара Француске револуције; сматрали су либерални капитализам и парламентарну демократију за разлоге хаоса у коме се свет нашао почетком 20. века и тражили им алтернативе у различитим варијацијама корпоративног уређења и државне контроле над процесом производње и организације рада. Ауторитарни режими југоисточне Европе, стари конзервативци и поборници „органске државе“ су са фашизмом делили реакционарност и заједничке непријатеље, али су им циљеви и методи њиховог постизања били битно различити. Иако су неки од ових национално-конзервативних покрета свакако били старији од фашизма, а неки су се развијали и надањивали управо фашизмом и нацизмом, они су се разликовали од њега по начину свог настанка и мобилизације својих идеолошких следбеника. Хобсбаумово опажање да фашизам мобилише масе „одоздо“, чиме заправо припада ери демократске и популистичке политике, за разлику од ултраконзервативних и органских покрета (који су настојали да заобиђу мобилизацију маса и да успоставе режим наметнут од малобројне елите), једна је од најбољих диференцијација фашизма и нефашистичке деснице коју је савремена историографија изнедрила. У својим разматрањима о фашизму он је истакао Мусолинијев и Хитлеров покрет као готово једине „праве фашисте“, али је указао на изузетну динамику коју је појава фашизма унела у иначе (политички и историјски) статичну и инертну конзервативну десницу. Фашисти, као револуционари контрареволуције, имали су велику привлачност за широке слојеве становништва незадовољне дисфункционалношћу парламентарне демократије и експлоататорским карактером либералног капитализма.¹³ Фашистичка идеологија, сама по себи неконзистентна у свему осим у свом анти-либерализму, представљала је комбинацију тоталитарне културе, репресије, манипулације искривљеним представама прошлости и модерних технологија које су знатно одскакале од романтичних реминисценција средњевековне идиле италијанских државица или живота на јункерском поседу у Немачкој.¹⁴ Хобсбаум је указао да су се „оптимални услови за тријумф ове лудачке ултрадеснице могли наћи у једној старој држави, и њеном управном механизму који више није могао да

---

13 Описујући појаву и идеологију неких од нетрадиционалистичких покрета радикалне деснице, која је имала ксенофобни, антисемитски и антилиберални карактер, Хобсбаум је истакао: „Везивно ткиво ових покрета била је озлојеђеност малих људи у друштву које их је кршило између чекића великог бизниса на једној и наковња све јачег масовног радничког покрета на другој страни“ (E. Hobsbaum, *Doba extrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, str. 95).

14 „Фашизам је био тријумфално антилибералан. Он је такође пружао доказ да људи могу без тешкоћа да комбинују суманута веровања о свету и сигурно владање модерном високом технологијом“ (E. Hobsbaum, *Doba extrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, str. 94).

функционише; са масом разочараних, дезоријентисаних и незадовољних грађана који више нису знали коме да буду лојални; где су снажни социјалистички покрети претили или је изгледало као да прете социјалном револуцијом... и где се национално незадовољство окренуло против мировних уговора 1918–1920. године¹⁵. Он се такође осврнуо и на популарне представе фашизма у социјалистичкој и фашистичкој литератури, доказујући да фашизам није био ни „израз монополског капитализма“, нити да је било „фашистичке револуције“; већ да је класна основа фашистичких и њима сродних покрета (уколико се о томе уопште може и говорити, с обзиром на сложене околности доласка ових снага на власт и репресију која је уследила, прим. аут.) заправо била у средњој класи: војсци, државном и приватном чиновништву, док је крупни капитал природно тежио да уђе у политички савез са свим снагама које „неће вршити стварну експропријацију“. Велики успон фашизма и деснице уопште половином тридестих година Хобсбаум је објашњавао утицајима велике депресије и нацистичког доласка на власт у Немачкој: „Сама Италија није обећавала као база из које би се уздрмао свет“. Било је неопходно да на власт у Немачкој, која је „по величини, економском и војном потенцијалу, и нарочито по географском положају, била предодређена да игра главну улогу у Европи под било каквим обликом владавине“, дође личност попут Адолфа Хитлера и да запали Стари континент, што такође, само по себи не би било довољно, без атмосфере очаја и безнађа коју је створила дугогодишња економска рецесија. Савременицима се чинило, како је то запазио Хобсбаум, да „Хитлерово запоседање Немачке потврђује успех Мусолинијеве Италије и да претвара фашизам у моћни планетарни ток“¹⁶. Тек након тријумфа нациста у Немачкој, а посебно након економског опоравка и интензивне милитаризације која је уследила, дошло је до успона Стреластих крстова у Мађарској, Гвоздене гарде у Румунији и јачања усташког покрета. Берлин је као центар универзалног фашистичког покрета (пандан међународном комунизму са центром у Москви) одиграо не само велику улогу у успону европске међуратне деснице већ је и произвео идеолошки мотивисане колаборационисте у окупираној Европи 1939–1945. године. Иступајући као предводница антикомунистичке коалиције, заклањајући се иза европске културе и наслеђа Карла Великог, нацистичка Немачка посматрана је од многих Европљана као једини гарант и језгро будућег европског поретка („Нове Европе“), што је „једна фаза у развоју европске идеје на којој историчари послератне Европске заједнице не воле много да се задржавају“¹⁷.

15 E. Hobsbaum, *Doba extrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, str. 100.

16 Исто, стр. 103.

17 Исто, стр. 107.

Живот у историји и историја у животу (или о модернизовању историје и друштвеној функцији прошлости)

Хобсбаум је био један од чланова-оснивача сада светски познатог историјског часописа са англо-саксонског говорног подручја *Past and Present*. Основан је 1952. године и широко је прихваћен као један од најживљих и најстимулативнијих историјских часописа. Добра је заслуга Е. Ј. Хобсбаума у томе. Преко пола столећа он је бирао да у њему објави своје најзначајније чланке и студије теоријско-методолошког садржаја, али и оригиналне истраживачке чланке. Мада је код њега то увек у одређеној мери помешано једно с другим. Ти чланци су добра подлога за разумевање Хобсбаумовог концепта историје.

Хобсбаум је наследио Кристофера Хила (Christopher Hill, један из групе истакнутих британских историчара марксиста) на месту председника Друштва „Past and Present“. Друштво и часопис су га сматрали за своју водећу снагу низ година. Стога се он трудио да часопис допре широко и што даље изван своје средине, да се узму у обзир историје свих периода и места на земаљској кугли, да се обрађује широк спектар тема и да се не бежи од смелих и амбициозних садржаја. Његова визија историје је имала огroman утицај на профилисање часописа.

Наше је мишљење да је главна порука Хобсбаумовог баљења историјом, огромног опуса и самог његовог живота, да знање – историјско знање – треба прихватати без предрасуда, користити без ограничења, без обзира на то из каквог контекста долази. Знање, по Хобсбауму, има вредност без обзира на идеолошки контекст, политички, национални или друштвени. Повратна улога знања у науци (историјској), које се прихвата без ограничења, огромна је, као што је после улога таквог проширеног и оплемењеног знања на живот и заједнице енормна. Зато он говори о модернизацији историје (историјске науке) која се догодила током његовог живота, о одрживости тог тренда и његовој будућности.

Вели да је битка за модернизацију историје отворена у Немачкој касних 90-их година 19. века, али да су у његовим студентским данима најистакнутији шампиони те борбе, поред марксиста, били припадници групе *Annales* у Француској. И једни и други су сматрали да напредовање у историјској науци иде кроз економску и друштвену историју, иако то нису била њихова примарна интересовања. Многи од њих су, на пример британски марксиста и француски аналитици, као и други бројни европски марксистички оријентисани интелектуалци и млади научници, ушли у историју преко интересовања за литературу и културолошка питања (додали бисмо да је тако било и код нас током 20-их и 30-их година двадесетог века). Али, вели Хобсбаум, економска и друштвена

историја су биле упориште деловања модерниста на „зобрањеном каменом лицу институционализоване конвенционалне историје.“¹⁸

Хобсбаум себе види у једном од не безначајних средишта у којима се водила борба за модернизовање историјске науке. Мисли да су све велике струје модерниста између 1890. и 1970. добили битку за модернизовање историјске науке, али не зна да ли је та битка и стратешки добијена с обзиром на трендове од 70-их година двадесетог века па надаље. У велике струје модерниста убраја француску школу око часописа *Les Annales* (велика имена од оснивача М. Блоха и Л. Февра до Бродела и великих следбеника Жака Ле Гофа и осталих), британске марксистичке историчаре, посебно оне окупљене око часописа *Past and Present*, који види као неку британску верзију *Les Annales-a*. Затим су ту марксистичке групе историчара расуте по тзв. Источном блоку и Трећем свету. Модернизовање немачке историографије је почело са Х. У. Велером и Ј. Коком, добијањем једног часописа и значајних упоришта на неколико универзитета. Хобсбаум сматра да су се они више ослањали на Вебера, него на Маркса у свом модернизовању историјске науке кроз друштвене знаности. Упадљиво је навођење фантастичних похвала и подршке коју је часопис *Past and Present* добијао од аналита, посебно Ле Гофа, и Велерове мишљење да је „запрепашћујући ефекат генерације марксистичких историчара“ главни фактор иза „глобалног утицаја британске историографије у свету после 1960-их“.

Деколонизација великих простора земаљске кугле, који су били у сфери интересовања марксиста не само због њихових антиимперијалистичких ставова, отворила је пут за ширење утицаја модернизирајућих струја у светској историографији, посебно оних у британској. Посебно плодно тло била је Индија, која је дала генерацију сјајних историчара (и не само историчара) под тим утицајем, који су, како вели Хобсбаум, изашли на светску сцену 90-их.

Препознаје како су француски аналити 70-их успели да продру на америчке универзитете, и у некој интеррелацији, допринели модернизацији историјске науке, чији је положај у односу на иначе развијене економске и друштвене науке био донекле специфичан и без посебне комуникације са осталим историографијама.

Сматра да је марксизам успео да опстане наспрам нових трендова 70-их и касније (постмодернизам, *history workshop*, историјско сећање), и да је броделовско-веберовско-марксистичка модернизација историје била таква да је више давала одговоре на велика питања, боље откривала структуре, боље објашњавала како је *Homo sapiens* од палеолита дошао до нуклеарне ере, како то каже Хобсбаум. Но све време, у академским круговима и

---

18 E. J. Hobsbawm, „A Life in History“, *Past and Present* (2002) 177 (1), 3-16, p. 6.

шире, стара историографија, конвенционална наративна историја у разним варијететима, наставила је да постоји, и умногоме није нађена алтернатива историји као откривању прошлости за коју се може претпоставити да се да открити.

Хобсбаум такође сматра да дискурс који се развија унутар тзв. *workshop history* подрива заједничке темеље и „старе“ и „модерне“ историјске науке, историографије, као што је веровање да истраживања која историчари предузимају почивају на опште прихваћеним правилима лигике и чињеница, на разликовању факата од фикције и онога што може бити утврђено од онога што не може бити итд. Сматра да су политички притисци на историју и старих и нових држава и режима, тзв. идентитетских група и разних других снага које се обликују у постхладноратовској ери, далеко већи него икада пре током његовог животног века (ово говори пре десетак година). Каже да модерно медијско друштво даје прошлости истакнутост (*prominence*) без преседана, као и маркетиншки потенцијал. Сматра да је много више историје подвргнуто ревизији и „измишљању“ људи који не желе стварну прошлост, већ само прошлост која одговара њиховим интересима.

Одбрана историје коју треба да остваре професионални историчари је, дакле, данас ургентнија него икада, и то не само у политици. Како се данас дневни послови човечанства воде по критеријумима технологије решавања проблема, за њих је историја ирелевантна. Зато је историја, с друге стране, све важнија за наше разумевање света.

Будућност историјске науке Хобсбаум је видео у њеном повезивању са природним наукама, чији је већ саставни део, и то од астрономије до оживљавања Дарвинових еволутивних теорија итд.

Кључним догађањем, које је омогућило енормно ширење знања кроз образовање, сматрао је огромно умножавање светске мреже универзитета, незамисливо и без преседана у дотадашњој историји, које се догодило не пре 60-их година 20. века, али извесно као једна од последица Другог светског рата.¹⁹ Британски марксисти, француски аналити, неке струје у традиционалној британској историографији (економска историја), и ово велико догађање, учинили су да се британска историографија трансформише у смислу модерности и да постане широко конкурентна у глобалним размерама.

Сви који су познавали Хобсбаума и његов рад, из шире и ближе перспективе, сведоче о фасцинантној разноврсности његовог огромног знања, о томе да је толико много знао о толико много историја, на националном плану, на класном, на плану култура, у кругу историјских личности, да не говоримо о идејама и идеологијама. Као такав, испунио је своју професорску каријеру четама студената из бивших енглеских колонија, којима је био

---

19 Уз то је ишао „стратосферични успон литературе“, како он то каже.

ментор, гуру, филозоф. Његов утицај на индијску левицу је био и јесте огроман, и он има пуно следбеника у Индији, и не само на левици. Припадао је оној групи историчара са Кембриџа која је била више од посматрача борбе против колонијализма у Индији и која је пажљиво пратила њен постколонијални, прелазни период ка независности.²⁰

То широко разноврсно и огромно знање Хобсбауму је омогућило да другачије смести, постави мање или више значајна догађања или феномене на мапи светске историје, што је нарочито дошло до изражаја у последњој од великих синтеза, у његовој историји кратког 20. века под насловом *Доба екстрема*.²¹ Он говори о значају и утицају Америчке и Француске револуције по дужини времена (трајању) током којег се та прошлост претвара у садашњост, и такође о значају и утицају Руске револуције по краткоћи трајања и просторном ширењу.

Када размишља о друштвеној функцији прошлости, и у склопу тога извесном месту које заузима и историјска наука, Хобсбаум ту прошлост види кроз садашњост, односно садашњост види као остваривање прошлости. Једна заједница, или једно друштво, опстаје онолико колико успева да репродукује прошлост или кроз промене које успева да прати или кроз процепе у које успева да убаци иновације, или је ретроградно и пропада онолико колико не успева у томе. Једно је појава (диригованих или не) промена у заједници или друштву, а друго су идеје напредовања или развоја, прогреса, еволуције или револуције.²²

По њему, да би се било део било које људске заједнице, неопходно је за људску индивидуу да се одреди према прошлости те заједнице, макар кроз одбацивање те исте прошлости. Прошлост је стога, вели Хобсбаум, стална димензија људске свести, неизбежна компонента институција, вредности и других узорака (pattern) у људском друштву. Јер, у већем делу историје којом се бавимо, за друштва и заједнице прошлост је узорак за садашњост. Термини друштво и заједница се увек разликују, односно иду у пару да би се мислило глобално. Уочавање вишезначних промена у прошлости, односно садашњости води ка разумевању односа старог спрам новог, тј. рестаурације (restoration, односно обнављања старог стања) спрам иновације (innovation). Новине, иновације, историјске и савремене, он разликује од идеја напретка односно прогреса, и наравно идеја еволуције и револуције. Мада, оне све чине њихове саставне делове. Зато Хобсбаум говори о,

20 <http://www.thehindu.com/news/international/historian-eric-hobsbawm-dies-at-95/article3954900.ece> (сајт посећен 3. и 12. октобра 2013)

21 Erik Hobsbawm, *Доба екстрема. Историја кратког двадесетог века 1914–1991*, Београд, 2002. Књига, која се појавила мало после пада Берлинског зида, преведена је на више од четрдесет језика.

22 E. J. Hobsbawm, „The social Function of the Past“, *Past and Present*, 1972, 55, p. 3–17.

на пример, историјским, прошлим концептима модернизације и текућим концептима „модернизације“. Историјска промена тежи ка прагматичним моделима друштва, ка стабилности. У крајњој линији у прошлост се и понире да би се помогло предвиђању будућности (Хобсбаум ту разликује неколико модела мишљења и поступања).

Врло су важни начини, да тако кажемо, форме, којима се долази до промена. У том смислу и обнављања старог (restaurations) и оживљавања (revivals) могу да буду иновације (inovations). Студенти процеса „модернизације“ у Индији двадесетог века су истраживали путеве којима би моћни и ригидни традиционални системи могли бити „развучени“ или модификовани, било свесно било у пракси, да ти системи не буду званично начети. То је заправо значило како иновације могу бити преформулисане као неиновације. За историчаре и антропологе је тешкоћа што се сви ти, забележени или посматрани, примитивни облици легализације главних друштвених промена појављују када су традиционална друштва гурнута у контекст драстичних друштвених промена. Тада је ригидни нормативни оквир прошлости напрегнут до пуцања, и он стога може бити неспособан за „правилно“ функционисање. Промене и иновације могу доћи у једну заједницу наметањем и увожењем споља, где је очевидно да немају везу са друштвеним снагама изнутра, али не морају нужно да наруше систем идеја који та заједница има о новинама и иновацијама. Могу бити легитимизоване од „више силе“, или се могу потпуно одбацити. Ово последње решење је ретко функционално за дужи период, сматра Хобсбаум.

Тотална доминација прошлости искључује сваку легитимизацију промена и иновација, али је невероватно да постоји иједно људско друштво које не препознаје неку иновацију. Једно од размишљања које је Хобсбаум усвојио живећи у свом времену је да појаве/феномене треба разликовати по изгледу али и суштини. Зато он каже да је веровање да је „традиционално друштво“ статично и непроменљиво мит вулгарне верзије друштвене науке. Тачно је да то друштво до извесне тачке промене може остати „традиционално“, јер калуп прошлости наставља да обликује садашњост, или се тако претпоставља. Даље, доминација прошлости не претпоставља слику друштвене имобилности. Она је компатибилна са цикличним виђењима историјских промена, и свакако са регресијом и катастрофом, што се идентификује као пропуст да се репродукује прошлост. Доминација прошлости је некомпатибилна са идејом континуираног прогреса.

Доминација прошлости ипак увек оставља простора за промене и иновације. Ту Хобсбаум разликује флексибилни и нефлексибилни део прошлости. Технологија је флексибилни, а нпр. друштвена организација, вредносни системи, идеологија – нефлексибилни. „Формализовану друштвену прошлост“ он види као

ригидну, па пошто уређује узорак за садашњост, она тежи да се понаша као апелациони суд за савремене диспуте, неизвесности, нејасноће, несигурности.²³

Закључак би био да веровање да садашњост репродукује прошлост подразумева прилично ниски опсег промена које су као такве препознате.

Хобсбаум разликује узорак (*pattern*) од модела (*model*) у односу садашњости и прошлости. Он каже да када друштвена промена убрза и трансформише друштво изнад извесне тачке, онда прошлост мора да престане да буде узорак за садашњост, и може у најбољем случају да постане модел за њу. Морамо да се вратимо путевима наших предака када већ по њима не газимо аутоматски, како се каже. Ово подразумева фундаменталну трансформацију саме прошлости. Она тада постаје, заправо мора постати маска за иновације, јер она више не изражава понављање онога што је било, већ активности које су по дефиницији различите од оних које су се догодиле пре.

У овом смислу та селективна рестаурација, као селективно обнављање старог, може бити ефективна или симболичка. Позив за рестаурацију старе моралности или религије има тенденцију да буде ефективан (*effective*). Удаљена прошлост се не може ни поновити односно репродуковати, ни обновити. Захтев да се обнови или репродукује врло удаљена прошлост има мало важности за садашњост, и може се сматрати потпуном иновацијом.

Хобсбаумова чувена размишљања о нацијама и национализмима у модерној епохи лепа су илустрација за његова теоријска разматрања друштвене функције прошлости.²⁴ Заправо у овом случају видимо како се једна иновација укалупљује у историјске шеме и термине. Он цитира Ренана, да су се модерни национални покрети угњездили као покрети који су заборавили историју или су је узели погрешно, да су њихови циљеви историјски без преседана. Но ипак ти покрети инсистирају, вели Хобсбаум, да себе дефинишу у мањој или већој мери историјским терминима и садржајима, и заправо покушавају да остваре, обистине делове те фиктивне прошлости. Ово је највише применљиво на дефинисање националних територија, или прецизније речено на територијалне захтеве. Сви ти модерни национални покрети, закључује Хобсбаум, нису никакве рестаурације или препороди, већ иновације које употребљавају, или садрже употребу, елемента историјске прошлости, стварне или замишљене.

Проблем систематског одбацивања прошлости се јавља само онда када је иновација препозната као неизбежна и друштвено пожељна, заправо када представља прогрес (*progress*). Из ово-

23 E. J. Hobsbawm, „A Life in History“, *Past and Present* (2002) 177 (1), 3-16, 1-6.

24 Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizmi od 1780. Program, mit, stvarnost*, Beograd, (Filip Višnjić – Libertas), 1996.

га проистичу два различита питања. Једно је како се иновација као таква препознаје и легитимизује, а друго је како ће се ситуација проистекла из тога уобличити, односно како ће се формулисати (нови) модел друштва када га прошлост више не обезбеђује. Мало знамо, вели Хобсбаум, о процесу којим су речи „ново“ и „револуционарно“ постале синоними за „боље“ и „пожељније“. Новине или иновације су прихватљивије у домену који се односи на човекову контролу неживе природе него нпр. у домену социополитичких иновација.

У закључним разматрањима на нека од кључних питања друштвене функције прошлости, Хобсбаум каже да је искуство прошлости последња два века посебно, и то због констатне и континуиране промене. То се може објаснити неопходном применом сталних принципа на околности које се непрекидно мењају, на начин за који се може рећи да је мистериозан. Укратко, оно што легитимише садашњост, и објашњава је, није више прошлост као низ референтних тачака или као трајање, нпр. парламентарних институција, већ прошлост као процес постајања садашњости. Суочени са реалношћу бесомучних промена чак и конзервативци постају историцистички расположени, јер историја јесте и велико упориште мудрости. Али шта је са онима који радије гледају унапред, пита се Хобсбаум, који желе да уобличе будућност?

Они користе извесну форму историцизма, а то значи мање или више софистицирано и комплексно екстраполирање тенденција прошлости на будућност. То је најпопуларнији и највише одговарајући начин предвиђања. Јер, утопија је по својој природи стабилно и саморепродукујуће стање, чији имплицитни неисторицизам могу да избегну само они који не описују утопијске моделе, како фино иронише Хобсбаум. Утопијски модели нпр. доброг друштва или пожељног политичког система, какогод да су моделирани да одговарају променљивим околностима, теже да буду постављени као такви уз помоћ релативно стабилних и предвидљивих оквира институција и вредности.

Парадоксално, прошлост остаје најкорисније средство да се носимо са сталним променама, али у форми романа, јер тако откривамо прошлост као процес промена којима управљамо (*directional change*), развој или еволуцију, даље закључује Хобсбаум. Историја престаје да буде корисна када је највише требамо, вели он на крају. Ми бисмо рекли да се он пита да ли је прошлост дала довољно садашњости и будућности, ако је извесно да у садашњости има довољно прошлости.

Summary

Gordana Krivokapić Jović, Ph. D.
Aleksandar Stojanović, M. A.

Eric Hobsbawm (1917–2012)

Key words: *Hobsbawm, historiography, fascism, communism, nationalism, modernisation*

One of the leading and most popular historians of the world Eric J. Hobsbawm passed away in October 2012. During his long and fruitful career, Hobsbawm dedicated much attention to research of history of working class and great ideologies of 19th and 20th Century: Nationalism, Communism, Fascism and Nazism. As a part of prominent intellectual circle of English Marxist historians gathered around the *Past and present* journal he personally participated in modernization of history as a science. Although Hobsbawm was always faithful to his left political beliefs they almost never influenced his impressive deduction and quality of his works. Among other themes in Hobsbawm's vast intellectual legacy there were history of political ideas, „life in history“, constructed memory and history of modernization. This article deals with some of most influential Hobsbawm's work and represents a modest tribute to one of the greatest social thinkers of the past century.